

**ФРАУДАТОРНІ ПРАВОЧИНИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ:
ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ****FRAUDULENT CONVEYANCE IN THE CIVIL LAW OF UKRAINE:
ADVANTAGES AND DISADVANTAGES**

Надієнко О.І., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права
Національний університет «Запорізька політехніка», м. Запоріжжя

Стаття присвячена дослідженню особливостей використання правової конструкції «франдакторний правочин» в цивільному праві України, її перевагам та недолікам у практичному застосуванні. На початку автор робить історичний екскурс щодо походження франдакторності з римського права, проводячи паралель з довгим шляхом України до прийняття цієї концепції. Зазначається, що на законодавчому рівні норми щодо правочинів, що вчиняються на шкоду кредиторі, існують лише в декількох сферах суспільного життя, що погіршує становище кредитора в процесі стягнення боргу в більшості інших випадків. Вказується, що довгий час через відсутність спеціальних норм та сталої судової практики у даній категорії справ кредитори знаходилися у пригніченому становищі в порівнянні з боржниками, які мали можливість уникнути стягнення на власне майно шляхом укладення франдакторних правочинів. Автор зазначає, що ключову роль у вирішенні цієї проблеми зіграв Верховний Суд, який ввів в національну юридичну практику конструкцію франдакторності, розмежував кваліфікацію франдакторного правочину, сформував характерні ознаки франдакторних правочинів та підстави, за яких кредитор може звернутися до суду за захистом своїх прав. Однак, в рамках дослідження також вказується на недосконалість судового підходу до вирішення проблеми франдакторних правочинів. Наголошується, що Україна є країною романо-германської правової сім'ї, а тому є необхідність створення належної законодавчої бази, яка врегулює відповідні суспільні відносини на рівні спеціальних норм, а не загальних засад цивільного законодавства, на які посилаються суди у вирішенні даної категорії справ. Автор це пов'язує з тим, що практика Верховного Суду є досить динамічною і часто змінює власні правові позиції за однаковими справами. Тому, визнається необхідним закріплення поняття, характерних ознак франдакторного правочину в Цивільному кодексі України як такого, що може бути визнаний судом недійсним.

Ключові слова: франдакторний правочин, договір, кредитор, боржник, майно, цивільне право, Верховний Суд.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the use of the legal construction "fraudulent conveyance" in the civil law of Ukraine, its advantages and disadvantages in practical application. At the beginning, the author makes a historical excursion regarding the origin of fraud from Roman law, drawing a parallel with Ukraine's long path to the adoption of this concept. It is noted that at the legislative level, norms regarding acts committed to the creditor's detriment exist in only a few spheres of social life, which worsens the creditor's position in the process of debt collection in most other cases. It is indicated that for a long time, due to the lack of special norms and stable court practice in this category of cases, creditors were in a depressed position compared to debtors who had the opportunity to avoid foreclosure on their own property by entering into fraudulent conveyances. The author notes that the key role in solving this problem was played by the Supreme Court, which introduced the concept of fraud into the national legal practice, defined the qualifications of a fraudulent conveyance, formed the characteristic features of fraudulent conveyance and the grounds on which the creditor can apply to the court for the protection of his rights. However, the study also points to the imperfection of the judicial approach to solving the problem of fraudulent conveyances. It is emphasized that Ukraine is a country of the Romano-Germanic legal family, and therefore there is a need to create an appropriate legal framework that will regulate relevant social relations at the level of special norms, and not general principles of civil legislation, which are referred to by courts in solving this category of cases. The author relates this to the fact that the practice of the Supreme Court is quite dynamic and often changes its own legal positions in the same cases. Therefore, it is recognized as necessary to establish the concept and characteristic features of a fraudulent conveyance in the Civil Code of Ukraine as something that can be declared invalid by the court.

Key words: fraudulent conveyance, contract, creditor, debtor, property, civil law, Supreme Court.

Загалом правова конструкція франдакторності не є новою і прийшла до нас з римського права. *Fraus creditorum* (з лат. – на шкоду кредиторам) – це вчинення боржником правочинів, спрямованих на зменшення його майна з метою приховати його від звернення стягнення кредиторів. *Fraus creditorum* був сконструйований в преторському праві. Це стало можливим після того, як примусове виконання судових рішень стало відбуватися шляхом звернення стягнення на майно боржника [1]. Однак в Україні багато років після набуття незалежності продовжувала існувати проблема з врегулюванням відповідних відносин і лише нещодавно на неї була звернута увага.

Наразі на законодавчому рівні норми щодо правочинів, що вчиняються на шкоду кредиторі, існують лише в банківській сфері та в рамках виконавчого провадження. Так, у ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства встановлюються підстави, за яких правочини, вчинені боржником після відкриття провадження у справі про банкрутство або протягом трьох років, що передували відкриттю провадження у справі про банкрутство, можуть бути визнані недійсними, та наслідки такого визнання [2]. Схожа норма передбачена в ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», яка врегулює ті заходи, які здійснюються щодо забезпечення збереження активів банку, запобігання втрати майна та збитків банку [3].

У рамках виконавчого провадження також визначається, що укладення правочину щодо майна боржника, який призвів до неможливості задовольнити вимоги стягувача за рахунок такого майна, є підставою для визнання такого правочину недійсним. Однак, це стосується випадків, коли особа вже внесена до Єдиного реєстру боржників [4]. Тобто, національне законодавство обмежується лише декількома сферами, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з вчиненням франдакторних правочинів, що погіршує становище кредитора в процесі стягнення боргу в більшості інших випадків.

Відповідний стан цивільного законодавства України довгий час створював можливість для боржників уникати стягнення на їх майно. Зазвичай кредитори у подібних справах посилалися на норми Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) щодо принципу добросовісності як загального принципу цивільного законодавства на те, що при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, а також на недопущення вчинення особою дій, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі [5]. Також дуже часто такі правочини намагалися визнати фіктивними. Однак, через відсутність спеціальних норм у цивільному законодавстві та сталої практики суди відмовляли у задоволенні вимог щодо визнання таких правочинів недійсними.

Вирішити ці проблеми взявся Верховний Суд. У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 07.10.2020 р. у справі № 755/17944/18 визначено поняття «франдаторний правочин» – це правочин, учинений боржником на шкоду кредитору. Також судом було зазначено, що договором, що вчиняється на шкоду кредиторам (франдаторним договором), може бути як оплатний, так і безоплатний договір. Застосування конструкції «франдаторності» при оплатному цивільно-правовому договорі має певну специфіку, яка проявляється в обставинах, що дозволяють кваліфікувати оплатний договір як такий, що вчинений на шкоду кредиту. До таких обставин, зокрема, відносяться: момент укладення договору; контрагент з яким боржник вчиняє оспорюваний договір (наприклад, родич боржника, пасинок боржника, пов'язана чи афілійована юридична особа); ціна (ринкова/неринкова), наявність/відсутність оплати ціни контрагентом боржника [6]. У постанові Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 р. у справі № 369/11268/16-ц зазначалося, що франдаторний правочин може кваліфікуватися як фіктивний; такий, що вчинений всупереч принципу добросовісності та недопустимості зловживання правом; такий, що порушує публічний порядок. Також у даній постанові було чітко зазначено про те, що позивач вправі звернутися до суду з позовом про визнання договору недійсним, як такого, що направлений на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (пункт 6 статті 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (частина третя статті 13 ЦК України), і посилається на спеціальну норму, що передбачає підставу визнання правочину недійсним, якою може бути як підстава, передбачена статтею 234 ЦК України, так і інша, наприклад, підстава, передбачена статтею 228 ЦК України [7]. У іншій постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 10.02.2021 р. у справі № 754/5841/17 у даній категорії справ була введена правова конструкція «право на зло». Було зазначено, що приватно-правовий інструментарій не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для уникнення сплати боргу (коштів, збитків, шкоди) або виконання судового рішення про стягнення боргу (коштів, збитків, шкоди), що набрало законної сили. Зловживання правом і використання приватно-правового інструментарію всупереч його призначенню проявляється в тому, що:

1. Особа (особи) «використовувала/використовували право на зло»;

2. Наявні негативні наслідки (різного прояву) для інших осіб (негативні наслідки являють собою певний стан, до якого потрапляють інші суб'єкти, чий права безпосередньо пов'язані з правами особи, яка ними зловживає; цей стан не задовольняє інших суб'єктів; для здійснення ними своїх прав не вистачає певних фактів та/або умов; настання цих фактів/умов безпосередньо залежить від дій іншої особи інша особа може перебувати у конкретних правовідносинах з цими особами, які «потерпають» від зловживання нею правом, або не перебувають);

3. Враховується правовий статус особи/осіб (особа перебуває у правовідносинах і як їх учасник має уявлення не лише про обсяг своїх прав, а і про обсяг прав інших учасників цих правовідносин та порядок їх набуття та здійснення; особа не вперше перебуває у цих правовідносинах або ці правовідносини є тривалими, або вона є учасником й інших аналогічних правовідносин) [8].

Таким чином, Верховний Суд власною судовою практикою здійснив важливу річ в контексті захисту прав кредиторів. Саме по собі введення в національну юридичну практику конструкції франдаторності забезпечило можливість посылатися на неї у судах у разі виникнення відповідних спорів. До того ж Верховний Суд сформував характерні ознаки франдаторних правочинів, що допома-

гає відрізнити його від дійсних правочинів та інших видів недійсних правочинів. Для потенційних позивачів у даній категорії справ важливою є сформовані Верховним Судом підстави для звернення до суду, які закріпили можливість посылатися на норми щодо принципу добросовісності та меж здійснення цивільних прав при нормативно-правовому обґрунтуванні вимог щодо визнання франдаторних правочинів недійсними.

Ще одним важливим надбанням судової практики Верховного Суду є розмежування понять «фіктивний правочин» і «франдаторний правочин». Як зазначає суддя Другої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Василь Крат, треба розмежовувати фіктивні та франдаторні правочини. З урахуванням того, що при фіктивному правочині повинен бути відсутнім намір створити юридичні наслідки на момент його вчинення, то неможливе виникнення будь-яких майнових наслідків, і відповідно застосування двосторонньої реституції, оскільки такий правочин не може породжувати юридичних наслідків. Тобто, двостороння реституція унеможливується конструкцією фіктивного правочину, оскільки на підставі нього виключається можливість передачі коштів та майна. У випадку якщо буде встановлено таку передачу, неможливо вести мову про застосування положень ст. 234 ЦК України, тому, що фіктивний правочин ніколи не породжує якихось правових наслідків [9]. К. Дудорова з цього приводу вказує, що угода, укладена на шкоду третім особам, не обов'язково повинна мати ознаки фіктивності. Франдаторний правочин може бути вчинений із наміром створити правові наслідки, але головна мета цієї угоди – завдати шкоди інтересам кредиторів. До зловживання правом особу спонукає бажання уникнути цивільної відповідальності [10, с. 109]. Тому, позиція Верховного Суду щодо не обов'язковості для правочину, що вчиняється на шкоду кредиту, бути фіктивним, є теоретично правильним розумінням суті франдаторності і має важливе практичне значення.

Однак, слід розуміти, що судовий підхід до вирішення проблеми франдаторних правочинів не є панацеєю. Враховуючи те, що Україна є країною романо-германської правової сім'ї, необхідним є створення належної законодавчої бази, яка врегулює відповідні суспільні відносини на рівні спеціальних норм, а не загальних засад цивільного законодавства, на які посилаються суди у вирішенні даної категорії справ. Це пов'язано з тим, що практика Верховного Суду є досить динамічною і часто змінює власні правові позиції за однаковими справами. Така діяльність часто протирічить принципу правової визначеності як складової частини верховенства права і руйнує сталість судової практики. Наприклад, у справах з оспорювання франдаторних правочинів Верховний Суд змінював свою позицію відносно моменту вчинення правочину, який є одним з індикаторів можливої недійсності правочину. На відміну від постанов Верховного Суду від 07.10.2020 р. у справі № 755/17944/18, від 19.05.2021 р. у справі № 693/624/19, в яких зазначалося, що важливим критерієм франдаторності є наявність судової справи – відкритого провадження у справі чи рішення про стягнення заборгованості з боржника, в постановках Верховного Суду від 24.07.2019 р. у справі № 405/1820/17, від 13.05.2020 р. у справі № 372/3541/16-ц, від 28.11.2019 р. у справі № 910/8357/18, від 20.05.2020 р. у справі № 922/1903/18, від 11.11.2020 р. у справі № 619/82/19, від 26.05.2021 р. у справі № 727/2525/20, сформульована позиція, що будь-який правочин, вчинений боржником у період настання у нього зобов'язання із погашення заборгованості перед кредитором, має ставитися під сумнів у частині його добросовісності та набуває ознак франдаторного правочину [11; 12]. Тому, важливим є закріплення поняття, характерних ознак франдаторного правочину в ЦК України як такого, що може бути визнаний судом недійсним.

Цей приклад також підіймає ще одне важливе питання щодо такого, який саме період часу має враховуватися для можливості визнання правочину фраздатормним. Ю. Демченко з цього приводу зазначає наступне: «Враховуючи постанову ВС від 26.05.2021, тепер будь-який правочин щодо відчуження майна може бути підданий сумніву та оскаржений. І це насправді надзвичайно широке поле для маніпуляцій з боку недобросовісних осіб. Під час оформлення, наприклад, договору купівлі-продажу нерухомості ні нотаріус, ні покупець не може перевірити наявності договорів, за якими продавець може мати заборгованості. Формально, якщо в продавця немає обтяжень/обмежень у розпорядженні майном, він не обліковується в реєстрі боржників, правочин буде посвідчено нотаріально. Однак щасливий покупець згодом може бути неприємно здивований, отримавши позовну заяву від третьої особи – кредитора продавця – про визнання такого правочину недійсним у зв'язку з його фраздатормністю. Кредитор зазначає, що укладено договір задовго до дати продажу нерухомості і що боржник діяв недобросовісно, знаючи, що настала дата розрахунку за укладеним договором, свідомо відчужив це майно. У результаті правочин буде визнано недійсним, майно – повернуто продавцю, а от коштів за нерухомість – навряд. У таких ситуаціях недобросовісні боржники зазвичай посилаються на те, що вже витратили гроші» [12]. Таким чином, не дивлячись на значний позитив в існуванні судової практики з вирішення даної категорії справ, наразі, не можна казати про її досконалість, оскільки вона не нівелює усі можливі порушення, пов'язані з недобросовістю боржника.

Висновки. Проаналізувавши переваги і недоліки врегулювання фраздатормних правочинів в цивільному праві України, автор дійшов таких висновків.

По-перше, національне законодавство обмежується лише декількома сферами, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з вчиненням фраздатормних правочинів (банківська сфера, виконавче провадження), що погіршує

становище кредитора в процесі стягнення боргу в більшості інших випадків.

По-друге, Верховний Суд власною судовою практикою здійснив важливу річ в контексті захисту прав кредиторів. Саме по собі введення в національну юридичну практику конструкції фраздатормності забезпечило можливість посилатися на неї в судах у разі виникнення відповідних спорів. До того ж Верховний Суд сформував характерні ознаки фраздатормних правочинів, що допомагає відрізнити його від дійсних правочинів та інших видів недійсних правочинів. Для потенційних позивачів у даній категорії справ важливою є сформульовані Верховним Судом підстави для звернення до суду, які закріпили можливість посилатися на норми щодо принципу добросовісності та меж здійснення цивільних прав при нормативно-правовому обґрунтуванні вимог щодо визнання фраздатормних правочинів недійсними. Ще одним важливим надбанням судової практики Верховного Суду є розмежування кваліфікації фраздатормного правочину. Він може бути фіктивним; таким, що вчинений всупереч принципу добросовісності та недопустимості зловживання правом; таким, що порушує публічний порядок.

По-третє, необхідним є створення належної законодавчої бази, яка врегулює відповідні суспільні відносини на рівні спеціальних норм, а не загальних засад цивільного законодавства, на які посилаються суди у вирішенні даної категорії справ. Це пов'язано з тим, що практика Верховного Суду є досить динамічною і часто змінює власні правові позиції за однаковими справами. Така діяльність часто протирічить принципу правової визначеності як складової частини верховенства права і руйнує сталість судової практики. Прикладом цього є справи з оспорювання фраздатормних правочинів, в яких Верховний Суд змінював свою позицію відносно моменту вчинення правочину, який є одним з індикаторів можливої недійсності правочину. Тому, важливим є закріплення поняття, характерних ознак фраздатормного правочину в ЦК України як такого, що може бути визнаний судом недійсним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крат В. Фраздатормність від Юстиніана. *Закон і бізнес*. 10.07 – 16.07.2021 р. URL: <https://zib.com.ua/ua/149142.html> (дата звернення: 20.08.2022).
2. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> (дата звернення: 20.08.2022).
3. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 р. № 4452-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17/ed20120223> (дата звернення: 20.08.2022).
4. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (дата звернення: 20.08.2022).
5. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 20.08.2022).
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 755/17944/18 від 07.10.2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92315178> (дата звернення: 22.08.2022).
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 369/11268/16-ц від 03.07.2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83482786> (дата звернення: 22.08.2022).
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 754/5841/17 від 10.02.2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94938438> (дата звернення: 22.08.2022).
9. Глушко С. Гра з правочинами: за допомогою яких дій боржник намагається унеможливити повернення боргу. URL: https://borgexpert.com/stiahnennia-borhiv/sudova-praktyka/hra-z-pravochynamy-za-dopomohoiu-iakykh-dij-borzhnyk-namahaietsia-unemozhlyvyty-povernennia-borhu?fbclid=IwAR0113R-8b1m7TPqXIYdQiRy1m2zSXYyhjNKqkZ5_BVQlaUWahMSyWvm2Mg
10. Дудорова К. Б. Фраздатормні правочини в цивільному праві України. *Актуальні проблеми правової науки*: матеріали Міжнародного науково-практичного конгресу, м. Запоріжжя, 1-2 жовтня 2021 року / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. Запоріжжя: ЗНУ, 2021. С. 108-110.
11. Фраздатормний договір як різновид фіктивних правочинів. *Судово-юридична газета в Україні*. Публікація від 08.02.2022 р. URL: <https://sud.ua/ru/news/ukraine/228614-fraudatormniy-dogovir-yak-riznovid-fiktivnikh-pravochiniv>
12. Демченко Ю. Чому після рішення ВС будь-який правочин щодо відчуження майна може бути підданий сумніву та оскаржений. *Закон і бізнес*. 25.09 – 01.10.2021. URL: <https://zib.com.ua/ua/149142.html>